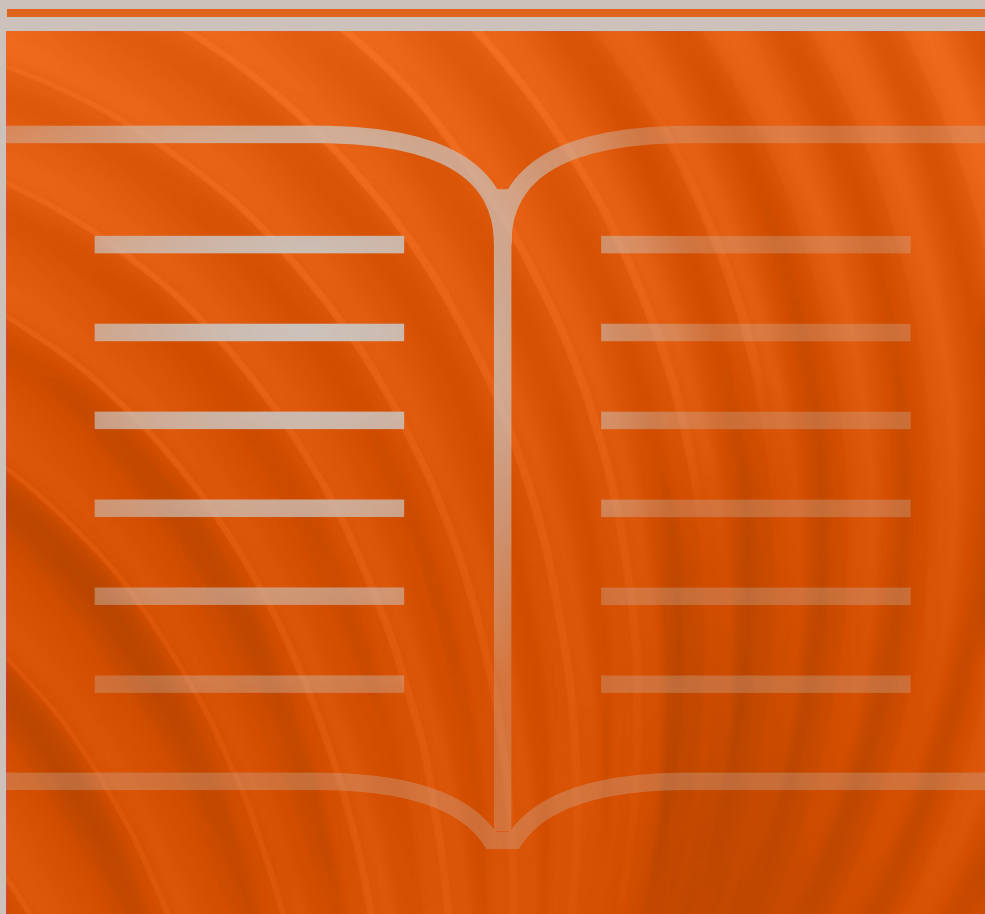

Helena Więckowska

Bibliotekarz, historyk, bibliolog

Profesor Heleny Więckowskiej spojrzenie na Joachima Lelewela

Szczególnym obszarem zainteresowań prof. Heleny Więckowskiej już na początku jej kariery zawodowej była wybitna osobowość Wielkiej Emigracji - Joachim Lelewel. W niniejszym tomie, dedykowanym pamięci uczzonej w 30. rocznicę jej śmierci, chciałabym zaprezentować wkład pracy Heleny Więckowskiej w odkrywanie i przybliżanie postaci tego wielkiego uczonego polskiego w oparciu o jej własne badania¹. Zostały one zapoczątkowane wraz ze sprowadzeniem w 1927 r. do Warszawy zbiorów Biblioteki Rapperswilskiej.

Helena Więckowska, absolwentka studiów historycznych na Uniwersytecie Warszawskim, z domu rodzinnego wyniosła początki rzetelnego wykształcenia, znajomość języków obcych i miłość do książek. Życie zawodowe poświęciła swoim dwóm pasjom: historii i bibliotekoznawstwu w bardzo szerokim pojęciu. Praca naukowa zawsze stanowiła dla profesor Heleny Więckowskiej sedno jej poczynąń, nauką najbliższą była historia, zaś tematem przewodnim i przedmiotem

53

Il. 1. Helena Więckowska
(1897-1984). Archiwum
Biblioteki Uniwersytetu
Łódzkiego

* Magister, kustosz dyplomowany, Biblioteka Instytutu Historii Uniwersytetu Łódzkiego, e-mail: renbih@uni.lodz.pl

¹ Postać Joachima Lelewela (1786-1861) interesowała jednocześnie badaczy polskiego życia politycznego w XIX stuleciu, jak i historyków historiografii, by wspomnieć tylko prace poświęcone problematyce lelewelowskiej Mariana H. Serejskiego, Niny Assorodobraj, Jana Adamusa, Józefa Dutkiewicza, Stefana Kieniewicza, Władysława Zajewskiego, Franciszka Bronowskiego, Bogusława Cyglera. Zob. A. F. Grabski, *Joachim Lelewel i demokracja niemiecka*, Łódź 1987, s. [7]. Z Andrzejem Feliksem Grabskim, wybitnym profesorem historii historiografii, Helena Więckowska nawiązała bliższą współpracę w okresie pracy nad kolejnymi tomami korespondencji emigracyjnej Joachima Lelewela.

szczególnego zainteresowania, od samych początków pracy badawczej, był Joachim Lelewel i Wielka Emigracja. Zafascynowana życiem i dorobkiem piśmienniczym tego wybitnego Polaka poświęcała wiele wysiłku i energii na nieustanne zgłębianie jego działalności i twórczości naukowej. Zadanie, jakie sobie postawiła H. Więckowska, było ogromne, bowiem postać uczonego mogło badać szczegółowo wielu naukowców tych wszystkich dziedzin wiedzy, którymi interesował się sam Lelewel, by wspomnieć tylko historyków, numizmatyków, geografów czy bibliologów. Badaczka wielokrotnie podkreślała, że rodacy nie doceniali nigdy faktycznych zasług Lelewela i będą one jeszcze musiały poczekać na swoją historyczną ocenę. Tak o tym pisała:

Lelewel nie doczekał się jeszcze u nas wyczerpującej monografii naukowej obejmującej dokładny życiorys oraz omówienie działalności naukowej i badawczej, natomiast nie ma chyba w historiografii polskiej dzieła, które by doń w jakiś sposób nie nawiązywało. [...] A krótsze bądź dłuższe wzmianki o nim oraz sądy i opinie o jego działalności znaleźć można w każdym niemal dziele historycznym ostatniego stulecia².

Jednocześnie miała świadomość, że ocena życia, twórczości i działalności politycznej Lelewela wzbudzała skrajne emocje. „Dla jednych był on bowiem 54 »uosobieniem dobra, mądrości i godności człowieczej« (T. T. Jeż-Miłkowski), dla innych »diabłem wcielonym« (Kajetan Koźmian)»³. Tak czy inaczej, niezaprzeczalnym faktem pozostaje kult postaci Lelewela jeszcze za życia.

Jego brat Prot Lelewel we *Wspomnieniach* tak charakteryzował Joachima:

[...] obrawszy sobie cel jedyny, jedną postępował drogą, systematycznie, nie zrażał się nigdy, uparcie zapory przełamywał. Namiętnie przywiązany do rodziny i narodu - żadnych innych namiętności w życiu swoim nie znał prócz sławy naukowej i obywatelskiej⁴.

Krótkie zaprezentowanie sylwetki Joachima Lelewela wydaje się trudne z uwagi na jego wielostronne wykształcenie, zainteresowania i niezwykle bogaty życiorys. Urodzony w Warszawie 22 marca 1786 r., zmarł w Paryżu 29 maja 1861 r.

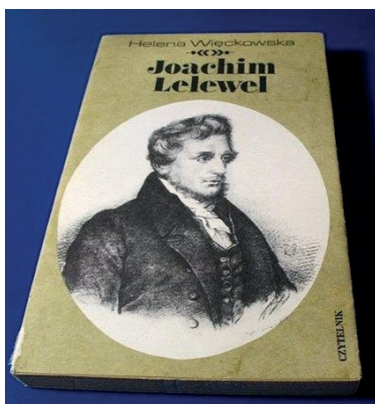
Swoim życiem i pracą zasłużył na miano wybitnego uczonego o wyjątkowej skali zainteresowań i europejskim zasięgu. Historyk, numizmatyk, heraldyk, pedagog, a równocześnie czynny polityk w kraju i na emigracji, ideolog demokracji polskiej. W *Słowniku pracowników książ-*

² H. Więckowska, *Lelewel w opinii historyków polskich*, „Kwartalnik Historyczny” 1961, R. 68, z. 4, s. [899].

³ Taż, *Joachim Lelewel - uczonego, polityk, człowiek*, Warszawa 1980, s. 5.

⁴ P. Lelewel, *Pamiętniki i dziennik domu naszego*, Wrocław 1966, s. 8.

ki polskiej⁵ znajdziemy jeszcze informacje: bibliotekarz, teoretyk nauki o książce. Czy sam Lelewel zaakceptowałby takie określenia? Bibliotekarze uważają jego prace: *Bibliografi ksiąg dwoje* (t. 1-2, Wilno 1823-1826) i *Dzieje bibliotek* (Warszawa 1828) za klasykę literatury bibliologicznej, a rozprawę *Bibliotekarstwo, czyli księżnictwo* umieszczoną w *Bibliografi księgach*. za pierwszy polski podręcznik bibliotekarski. Sam Lelewel jednak twierdził: „głupstwom zrobił, żem się w bibliotekarstwo wplątał”⁶. Historycy widzą w Lelewelu pierwszego w Polsce historyka świadomego metod i celów historii, nieoddzielającego historii politycznej od ustroju, gospodarki czy kultury badanej epoki. O Lelewelu mówi się jako o ojcu polskiej historiografii nowoczesnej, pracującym sposobem prawdziwie naukowym. Niewątpliwie wszechstronnie wykształcony świetny uczony, nieustrudzony badacz źródeł, znakomity erudyta, ukochany profesor fi Wilna, człowiek hojnie obdarowany licznymi talentami, o wyjątkowo wysokim poziomie etycznym.

Il. 2. Helena Więckowska, *Joachim Lelewel: uczony, polityk, człowiek*, Warszawa 1980

„Drogi” Heleny Więckowskiej i Joachima Lelewela skrzyżowały się w 1927 r., kiedy H. Więckowska rozpoczęła pracę w tworzącej się Bibliotece Narodowej⁷. Równocześnie sprowadzono do Warszawy zbiory

⁵ *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa 1972, s. 504.

⁶ J. Włodarczyk, *Bibliotekarska dola i niedola Joachima Lelewela*, [w:] *Joachim Lelewel - księgoznawca, bibliotekarz, bibliograf*, red. nauk. M. M. Biernacka, Warszawa 1993, s. 46.

⁷ Biblioteka Narodowa oficjalnie została powołana 24 lutego 1928 r. rozporządzeniem prezydenta Ignacego Mościckiego.

rapperswilskie. Wydawnictwa i rękopisy z Rapperswilu trafiły do Biblioteki Narodowej, a dzieła sztuki do Muzeum Narodowego. Wkrótce powiększono ten bezcenny zbiór o zawartość Biblioteki Batignolskiej przywiezionej z Biblioteki Kórnickiej, gdzie była deponowana od 1874 r., oraz o Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Polski z Londynu⁸. Pierwszym bibliotekarskim zadaniem H. Więckowskiej miało być opracowanie otrzymanych zbiorów. Na swojej drodze zawodowej spotkała wówczas doktora Adama Lewaka, byłego kustosa Biblioteki i Muzeum Narodowego w Rapperswilu. Dla młodego historyka, jakim była Więckowska, praca ta okazała się niewątpliwym wyróżnieniem i jednocześnie początkiem wieloletniej drogi bibliotekarskiej. O tym wydarzeniu tak sama opowiadała:

Jako historyk uradowałam się, że będę pracować przy opracowywaniu rękopisów przywiezionych z Rapperswilu. Były to przecież dla historyka bezcenne skarby, unikalne materiały, które trzeba było katalogować [...] W ten sposób praca bibliotekarska – katalogowanie rękopisów – łączyła się z pracą badawczą historyka [...]. Tylko dzięki tej symbiozie mogło powstać pięciotomowe wydawnictwo *Listów emigracyjnych Lelewela*⁹.

56 Tutaj właśnie natknęła się po raz pierwszy na korespondencję Joachima Lelewela. Zafascynowana swoimi „znaleziskami” ogłosiła środowisku naukowemu zamiar opublikowania listów emigracyjnych Lelewela. Kiedy w 1935 r. na VI Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich przedstawiła swój projekt, nie zdawała sobie zapewne sprawy, że będzie to dzieło jej życia. Po latach H. Więckowska wspominała:

Coraz silniej emocjonalnie i intelektualnie wiązałam się z pracą nie tylko zawodową, ile z Rapperswilem. [...] Odtąd już przeżywałam w Bibliotece całym dniami, bo praca nad Lelewalem była pracą prywatną, osobistą, nieurzędową [...] Dyrektor Demby [...] wystarał się [...] o specjalny fundusz na opłacenie przepisywania przygotowanych przeze mnie listów na maszynie. Tej żmudnej pracy podjęła się nieoceniona maszynistka Centralnej Biblioteki Wojskowej Henryka Gromkówna, znakomicie odczytująca gryzmoły Lelewela i moje niezbyt czytelne komentarze¹⁰.

Wzrost zainteresowania Lelewalem towarzyszył w 1929 r. uroczystościom przeniesienia jego prochów z Paryża do Wilna. Ukazało się wówczas wiele cennych przyczynków, podobnie jak w roku 1936,

⁸ K. Pieńkowska, *Helena Więckowska. Zarys życia i działalności*, [w:] *Helena Więckowska 1897-1984*, red. A. Banasiak, Łódź 1988, s. 6.

⁹ C.J.D. [Cecylia i Janusz Duninowie], *Historyk, bibliotekarz, edytor – profesor Helena Więckowska „Przegląd Biblioteczny” 1979, R. 47, z. 1, s. 10.*

¹⁰ J. Andrzejewski, *Zasługi Heleny Więckowskiej w badaniach nad życiem i działalnością Joachima Lelewela*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum” 1995, z. 6, s. 129.

w 150-lecie narodzin historyka¹¹. Helena Więckowska podjęła badanie jego olbrzymiego dorobku naukowego i trudnych okoliczności codziennego życia na emigracji, czemu poświęciła artykuł *Joachim Lelewel na emigracji. Próba charakterystyki w świetle własnej korespondencji*, opublikowany w 1937 r.¹² Doktor Więckowska podjęła w tym czasie również próbę opracowania bibliografii prac Lelewela, lecz zebrawszy 461 pozycji zrezygnowała z jej publikacji, przekazując rękopis Ośrodkowi Dokumentacji Joachima Lelewela w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie¹³.

Helena Więckowska miała solidne podstawy naukowe historyka, archiwisty, badacza dziejów Polski wyniesione z naukowej szkoły profesora Marceliego Handelsmana, kładącej nacisk na metody badań historycznych oparte na rzetelności w docieraniu do źródeł, ideowym i psychologicznym rozpatrywaniu postaw dziejowych.

Handelsman sam pozostawał pod wyraźnym wpływem i urokiem mistrza. [...] Swój entuzjazm względem Lelewela i głębokie zrozumienie jego roli w historiografii polskiej przelewał na uczniów [...] z jego inspiracji poczęły się moje osobiste zainteresowania Lelewelą i praca nad korespondencją emigracyjną Lelewela¹⁴.

W odkrywanej korespondencji uczonego H. Więckowska dostrzegła niezwykle cenny materiał źródłowy do okresu powstania listopadowego i Wielkiej Emigracji,

materiał dla poznania epoki i środowiska, w których żył i spędził lat 30 swego życia oraz uchwycenie jego indywidualności urobionej i ostatecznie skryształizowanej w okresie tułaczki, poniewierki, całkowitej abnegacji, samotności i dobrowolnego ubóstwa¹⁵.

Ten pokaźny zbiór liczył ponad 3 tys. listów pisanych do Lelewela przez 580 Polaków i cudzoziemców z różnych zakątków świata oraz około tysiąca oryginalnych listów Lelewela z lat 1831-1861, 176 brulionów jego listów i kilkadziesiąt w odpisach Leonarda Chodźki¹⁶. Jednak, zgodnie z wolą Lelewela, cały jego pięciotysięczny księgozbiór,

¹¹ A. F. Grabski, *Badania nad Joachimem Lelewelą w Polsce współczesnej (1945-1960)*, „Kwartalnik Historyczny” 1961, R. 68, nr 1, s. [184].

¹² H. Więckowska, *Joachim Lelewel na Emigracji. Próba charakterystyki w świetle własnej korespondencji*, „Przegląd Historyczny” 1937, R. 34, s. [322]-331.

¹³ *Bibliografia utworów Joachima Lelewela*, oprac. H. Hleb-Koszańska, M. Kotwiczówna, Wrocław 1952, s. VI.

¹⁴ H. Więckowska, *Joachim Lelewel w opinii*, s. 909.

¹⁵ *Listy emigracyjne Joachima Lelewela*, Kraków 1948, t. 1, s. II.

¹⁶ Tamże, s. II-III.

z mnóstwem notat, sztychów, map, rycin oraz duża część rękopisów i listów, trafi do Biblioteki Batignolskiej¹⁷. W sumie zebrano ok. 1800 pozycji¹⁸.

Helena Więckowska zdawała sobie sprawę, że aby doprowadzić do zaplanowanego wydania korespondencji Lelewela, w pierwszym rzędzie należy uporządkować przejęte przez Bibliotekę Narodową zbiory. Wspólnie z A. Lewakiem opracowali trzy tomy *Katalogu rękopisów Biblioteki Narodowej*, z czego t. 2, cz. 1 (1938) pt.: *Zbiory Biblioteki Rapperswilskiej* i t. 3, pt.: *Zbiory batignolskie i Towarzystwa Przyjaciół Polski w Londynie* (1933) są autorstwa H. Więckowskiej. Jednocześnie, by dotrzeć do możliwie wszystkich pamiątek historycznych, rozproszonych po różnych miejscach, należało prowadzić żmudne poszukiwania i skontaktować się z innymi ośrodkami polskiej emigracji polistopadowej. W efekcie korespondencję Lelewela udostępniło Muzeum Adama Mickiewicza w Paryżu oraz Biblioteka Polska w Paryżu. Wiele listów zostało odnalezionych również w ośrodkach krajowych. Skompletowano więc korespondencję będącą w posiadaniu Bibliotek: Jagiellońskiej, Polskiej Akademii Umiejętności, Czartoryskich w Krakowie, Działyńskich w Kórniku, Raczyńskich w Poznaniu, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu oraz znajdującą się w zbiorach Ossolineum.

58

Cały przygotowany materiał został przepisany w dwóch egzemplarzach, uporządkowany i opracowany do wydania jeszcze przed wojną. Wydaniem miała zająć się Polska Akademia Umiejętności w Krakowie, a drukiem Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Helena Więckowska przesłała więc pierwsze 120 listów do Krakowa, w sierpniu 1939 r. pierwsze dwa arkusze odbite już były „na czysto”, a kolejne złożone do korekty i przygotowane do montażu¹⁹. Wojna nie dość, że przerwała te prace, to jak opisuje Helena Więckowska:

Wraz z całym archiwum rapperswilskim i batignolskim w popielisko zmieniono przechowywane z pietyzmem i dokładnie uporządkowane dokumenty emigracyjne, a z nimi i korespondencję Lelewela.[.] Spłonął egzemplarz odpisów listów Lelewela złożony „dla bezpieczeństwa” w Bibliotece Rapperswilskiej²⁰.

Dzięki wykonanej wówczas tytanicznej pracy - odpisom, notatkom, opracowaniom, które Helena Więckowska posiadała w prywatnych zbiorach,

¹⁷ Życzeniem Lelewela było przekazanie Bibliotece Uniwersytetu w Wilnie jego zbiorów, co nastąpiło w 1925 r.; m.in. Helena Więckowska zabiegała o scalenie tych zbiorów w Bibliotece Narodowej po II wojnie światowej.

¹⁸ *Listy emigracyjne Joachima*, s. V.

¹⁹ Tamże, s. VIII.

²⁰ Tamże.

rach w warszawskim mieszkaniu, możliwa była edycja listów po II wojnie światowej. Tak o tym pisała:

[.] los okazał się częściowo przynajmniej łaskawy dla Lelewela [.] ocalało 6 pudeł z odpisami jego listów. Ominęły je pociski, nie stanowiły one atrakcji dla hulających szabrowników. [.] Zmoknięte i zbrukane, porozrzucane po kątach dały się złożyć, co do jednego. Brakowało tylko pierwszych 120, ale i te szczęśliwym trafem ocalały w Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. [.] Względ ten wpłynął również na decyzję ogłoszenia w całości wszystkich zebranych listów bez żadnych skrótów; nie usunięto z nich nic²¹.

Helena Więckowska wykazała się ogromną starannością i rzetelnością naukową przy wydawaniu tak ogromnego dzieła, jakim były *Listy emigracyjne*. W pierwszym rzędzie samo odczytanie poszczególnych tekstów na podstawie oryginałów pisanych ręką Lelewela, pismem bardzo drobnym, niewyraźnym, trudnym do odczytania, stanowiło swoistą barierę dla uczonej. Styl wypowiedzi autora listów - ciężki, rozwlekły, często niejasny, głównie w prezentacji myśli politycznych, również wymagał wyobraźni i cierpliwości od czytającego, a jednak profesor Więckowska znalazła w tej pracy swoisty urok i przyjemność.

Pierwszy tom publikacji *Listy emigracyjne Joachima Lelewela* wydała i wstępem poprzedziła Helena Więckowska. Ukazał się on nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, z zasiłku Prezydium Rady Ministrów i Wydziału Nauki Ministerstwa Oświaty w 1948 r. w Krakowie. Objął lata 1831-1835 (nr 1-289). W obszernej przedmowie autorka wydania przybliżyła czytelnikowi stan badań i historię powstawania wydawnictwa oraz omówiła sytuację, w jakiej znalazł się w 1831 r. w Paryżu Joachim Lelewel, kanwę wydarzeń, zagadnień i ludzi przewijających się w omawianym okresie. Więckowska nakreśliła uwarunkowania społeczno-polityczne, jakie temu pobytowi na tułactwie towarzyszyły. Scharakteryzowała swojego bohatera, pisząc:

Kim był wówczas ten człowiek, który [.] stał się od razu na emigracji sztandarem i ośrodkiem lewicowego jej odłamu i bez żadnych podstaw, bez właściwego powołania - uosobieniem czynnego rewolucjonizmu polskiego? [.] człowiek o ustalonej reputacji uczonego i polityka, obarczony otaczającą go legendą przywódcy politycznego i wodza. Uwielbiany przez młodzież profesor, autor wielu gruntownych dzieł naukowych, poseł i minister rewolucyjny opuszczał kraj rozczarowany i niesyty czynu²².

Kolejne tomy posiadały podobną konstrukcję, czyli poprzedzane były zawsze obszernym wstępem historycznym, chronologicznym wykazem listów, indeksem osób, miejscowości i rzeczy:

²¹ Tamże, s. IX.

²² Tamże, s. [XIII].

- tom drugi (Kraków 1949) obejmował lata 1836-1841 (nry 290-610),
- tom trzeci (Kraków 1952) - lata 1842-1848 (nry 611-947),
- tom czwarty wydany został przez Zakład Imienia Ossolińskich - Wydawnictwo (Wrocław-Kraków 1954) - lata 1849-1861 (nry 948-1261), czyli ostatnich 12 lat życia Lelewela.

Ponieważ w trakcie druku wymienionych czterech części odnaleziono jeszcze 237 listów i mimo iż materiał nie okazał się jednolity, autorka zdecydowała się na wydanie kolejnego tomu dodatkowego. Tak ukazał się:

- tom piąty dodatek (Wrocław-Kraków 1956) obejmujący lata 1831-1860 (nry 1262-1496).

Uczonej wydawało się wówczas, że skompletowała całość epistolarnej twórczości Lelewela i jeśli na coś jeszcze można natrafić, będą to drobniaki. Helena Więckowska, z pomocą Ireny Treichel i Stanisława Starkiewicza, opracowała również:

- indeks ogólny do całości, czyli do wszystkich pięciu tomów (Wrocław-Kraków 1956) obejmujący numery 1-1496.

W indeksie ogólnym *Listów emigracyjnych Joachima Lelewela* przy nazwisku „Lelewel Joachim” znajdują się wszystkie nazwiska i fi przezwiska i pseudonimy, którymi podpisywał swoje listy ich autor. Były to:

- Benoit - brukselski pseudonim pocztowy,
- Gastman - nazwisko fikcyjne,
- Jekiel - nazwisko fikcyjne,
- Lelum Polelum - przezwisko,
- Leszek - pseudonim młodopolski.

Za każdym razem, kiedy praca nad korespondencją wydawała się ukończona, przybywały nowe fakty, o których Helena Więckowska tak opowiadała: „Od wielu lat kontynuuję prace edytorskie nad tekstami *Listów emigracyjnych Joachima Lelewela*, które wciąż jeszcze znajduję w Polsce i za granicą”²³. Zebrane materiały planowała wydać w kolejnym tomie. Dokończenie pracy przekazała jeszcze za życia Andrzejowi Feliksowi Grabskiemu i Michałowi Kunie, powierzając im pieczę nad materiałami i prawa do przygotowania edycji do druku²⁴. Praca ta jednak nigdy nie została opublikowana, choć profesor Więckowska poświęcała temu zagadnieniu czas i wysiłek do końca swoich pracowitych dni.

Równoległe z pracą edytorską nad epistolarną spuścizną Lelewela uczona zajmowała się przygotowaniem wydania jego wybranych tekstów historycznych. Zadanie karkołomne, gdyż jak zauważyła we wstępie do swojego opracowania *Wyboru pism historycznych*:

²³ *Historyk, bibliotekarz, edytor.*, s. 14.

²⁴ J. Andrzejewski, *Nad szóstym tomem korespondencji emigracyjnej Joachima Lelewela*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 1997, z. 7, s. [149].

[.] pism ściśle historycznych notuje bibliografia lelewelowska ponad 200 pozycji, a w tym samych prac dotyczących dziejów Polski – 20 grubych tomów. Wszystko ważne i ciekawe [.] . W selekcji materiałów ograniczono się przede wszystkim do prac mniej dostępnych dzisiejszemu czytelnikowi²⁵.

Ostatecznie publikacja ukazała się w serii „Biblioteka Narodowa”. Znalazł się tu m.in. fragment *Jakim winien być historyk, Dziejopisarstwa polskiego*, kilka fragmentów z popularnonaukowego dziełka pt. *Dzieje Polski* Joachim Leleweł potocznym sposobem opowiedział, czy Trzy konstytucje polskie 1791, 1807, 1815.

Niedługo potem na łamach „Bibliotekarza” ukazał się artykuł Heleny Więckowskiej pt.: *Joachim Leleweł – sylwetka bibliotekarza*²⁶, która do roli, jaką odegrał Leleweł dla bibliotekarstwa, przywiązywała bowiem wielką wagę. W swojej pracy dydaktycznej, w Katedrze Bibliotekoznawstwa UŁ i w pokrewnej katedrze na Uniwersytecie Warszawskim, nawiązywała często do zasług Lelewela jako prekursora polskiego bibliotekarstwa, księgoznawcy, bibliografa. Sam Leleweł nie czuł się dobrze na stanowisku bibliotekarza. Zawsze uważał się za naukowca, ale o tym zadaniu napisał: „Otrzymawszy wskutek tego wezwanie na profesora bibliografii i bibliotekarza Biblioteki Uniwersyteckiej [.]”²⁷ i hołdując od dzieciństwa zasadzie: „Czego się chcesz nauczyć, napisz o tym dzieło”²⁸, skreślił rozdział *Bibliotekarstwo czyli książnictwo* umieszczony w *Bibliografii księgach*.²⁹ Jak we wstępie do *Pierwszego polskiego podręcznika bibliotekarskiego* napisała Helena Więckowska:

Studia bibliologiczne Lelewela przypadają na najbardziej twórczy i intensywny okres jego bujnej działalności naukowej i wykazują ciekawe powiązanie z równoległe prowadzonymi studiami historycznymi³⁰

a dalej:

Szczegółowa analiza podręcznika Lelewelowskiego [.] pozwala na lepszą ocenę jego pionierskiej roli w zakresie metodologii bibliotekarskiej. [.] – podręcznik bibliotekarski – należy zaliczyć do rzędu klasycznych dzieł naukowych piśmiennictwa światowego, odbijających potrzeby swej epoki i jednocześnie ją wyprzedzających³¹.

²⁵ J. Leleweł, *Wybór pism historycznych*, Wrocław 1950, s. L.

²⁶ H. Więckowska, *Joachim Leleweł – sylwetka bibliotekarza*, „Bibliotekarz” 1952, R. 19, nr 1.

²⁷ J. Leleweł, *Przygody w poszukiwaniu i badaniu rzeczy narodowych polskich*, [w:] J. Leleweł, *Materiały autobiograficzne*, Warszawa 1957, s. 56.

²⁸ Tamże, s. 37.

²⁹ Tenże, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. 1-2, Wilno 1823-1826.

³⁰ I. Treichel, *Pierwszy polski podręcznik bibliotekarski*, Wrocław 1957, s. [7].

³¹ Tamże, s. 9-10.

Kolejnym wydarzeniem naukowym dotyczącym Lelewela stało się powołanie z końcem 1954 r. stałego zespołu badawczego do realizacji projektu wydania wszystkich dzieł uczonego. Wielką pomocą i poważną podstawą dla owego projektu były ogłoszone wówczas przez Helenę Więckowską niemal w komplecie *Listy emigracyjne Joachima Lelewela*³². Inicjatorem projektu był Zakład Historii Historiografii Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, a ramowe założenia wydawnictwa zaplanowano na ok. 50 tomów, w tym niektóre dwujęzyczne³³. W skład zespołu weszła cała plejada polskich naukowców, m.in. Helena Więckowska

[...] przedstawiła projekt publikacji prac autobiograficznych Lelewela [...], których zakończenie przewiduje się w 1956 r. [...] H. Więckowska i H. Hleb-Koszańska opracują „Dzieje bibliotek” i „Bibliograficznych Ksiąg Dwoje”³⁴.

W rezultacie zespołowi udało się zrealizować jedynie część planowanych inicjatyw. Profesor Więckowska faktycznie wywiązała się ze swego zadania i jej *Materiały autobiograficzne*³⁵ ukazały się jako t. 1 w serii „Dzieła” Joachima Lelewela wydanej przez Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Wiele istotnych materiałów do tego opracowania otrzymała Helena Więckowska od Ireny Freimannowej, prawnuczki Prota Lelewela, młodszego brata Joachima, z którą korespondowała po wojnie³⁶. We wstępie do tomu pierwszego uczona napisała: „Joachim Lelewel, jak każda bogata indywidualność wymyka się spod kryteriów schematycznej i jednostronnej oceny”³⁷. Jednocześnie wyjaśniała:

Dążeniem naszym bowiem było, aby fragmenty autobiografii Lelewela otrzymały jak najpełniejszą oprawę i by stały się możliwie wyczerpującym źródłem naukowym dla oceny wszechstronności Lelewela - największego uczonego XIX wieku, wielkiego historyka, ideologa postępowego obozu demokratycznego, gorącego patrioty i wspańskiego człowieka³⁸.

W tej samej serii ukazał się również t. 8. pt.: *Historia Polski nowożytnej*, w opracowanie którego duży wkład wniosła Helena Więckowska³⁹. Zamieszczono tam teksty piśmienniczo samodzielne, drobne fragmenty,

³² A. F. Grabski, *Badania nad Joachimem Lelewelem.*, s. 186.

³³ *Prace nad wydaniem dzieł Lelewela*, „Kwartalnik Historyczny” 1955, R. 62, nr 4/5, s. 326-327.

³⁴ Tamże.

³⁵ J. Lelewel, *Materiały autobiograficzne*, Warszawa 1957.

³⁶ Część tej korespondencji z lat 1948-1967 znajduje się w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi.

³⁷ J. Lelewel, *Materiały.*, s. 418.

³⁸ Tamże, s. 24.

³⁹ Tenże, *Historia Polski nowożytnej*, Warszawa 1961.

recenzje, polemiki, które oświetlają pojedyncze zdarzenia lub poruszają sporne problemy dotyczące historii Polski XVIII i XIX w., a powstały w latach 1818-1840, z dodatkami i uzupełnieniami datowanymi nawet do 1860 r.⁴⁰

W międzyczasie, w 1958 r., Helena Więckowska opublikowała w „Rocznikach Bibliotecznych” artykuł o zamierzonym przez Lelewela, a niedoszłym do skutku, wydaniu *Historii narodu polskiego* Adama Naruszewicza: *Jeszcze jedno niedoszłe wydanie „Historii” Naruszewicza*⁴¹, który poruszył środowisko naukowców.

Projekt wydania dzieł Lelewela zakładał, by w serii wydać wszystkie prace Lelewela oraz by znaczna część tego wydawnictwa ukazała się drukiem w stulecie śmierci Lelewela, czyli w 1961 r.⁴² W Polsce planowano bowiem uczcić w sposób niezwykle uroczysty tę rocznicę. Hołdem ze strony nauki polskiej miało być przygotowanie sesji naukowej 29 maja 1961 r. w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk oraz na niektórych uniwersytetach. W akcję włączyła się również Biblioteka Królewska w Brukseli i prasa⁴³. W warszawskich obchodach Helena Więckowska wystąpiła z referatem o Lelewelu w opiniach historyków polskich⁴⁴.

W Łodzi, w dniach 24-25 maja 1961 r., zorganizowano z tej okazji sesję naukową, a referat wprowadzający *Obchody Lelewelewskie 1861-1961* wygłosiła profesor Helena Więckowska. W gmachu Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego, której dyrektorem od 1948 r. była H. Więckowska, zorganizowano wystawę pod tym samym tytułem co wygłoszony referat. Ekspozowany materiał nawiązywał do prezentowanych tez, stanowiąc ich ilustrację i dokumentację. Uczona opracowała również okolicznościową pogadankę, którą nagrano na taśmę magnetofonową, by prezentować ją grupom zwiedzającym wystawę.

Przejście H. Więckowskiej na emeryturę w 1969 r. wiązało się z przeprowadzką z Łodzi do Warszawy, lecz nie z zerwaniem z pracą naukową i środowiskiem historyczno-bibliotekarskim. Wprawdzie wymagało to stworzenia od nowa warsztatu naukowego w warszawskim mieszkaniu, ale energii i zapału pani profesor nie można było odmówić. Miała już swoje dalsze plany. Zawsze jednak chętnie przyjeżdżała do łódzkiego Oddziału Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich z odczytami i prelekcjami,

⁴⁰ Tamże, s. [5]-6.

⁴¹ H. Więckowska, *Jeszcze jedno niedoszłe wydanie „Historii” Naruszewicza*, „Roczniki Biblioteczne” 1958, t. 2, s. 137-143. W Bibliotece IH UŁ znajduje się nadbítka artykułu z dedykacją autorki.

⁴² *Prace nad wydaniem.*, s. 326-327.

⁴³ A. F. Grabski, *Badania nad Joachimem Lelewelem.*, s. 190.

⁴⁴ H. Więckowska, *Joachim Lelewel w opinii.*

opowiadając m.in. o swoich historycznych pasjach – badaniach poświęconych Joachimowi Lelewelowi; badaniach trwających w końcu blisko 50 lat.

Chcąc jak najdokładniej zgłębić bazę źródłową związaną z postacią Lelewela, wręcz żyła się z nim. Jak wspominał jej uczeń M. Kuna:

Nie fascynował ją styl życia Joachima Lelewela, ale jakieś podobieństwa w stylu pracy brukselskiego samotnika i łódzkiej samotnicy dostrzegam.[.] Łączyła ich podobna troska, choć odmienna była otaczająca ich rzeczywistość, o kształt społeczno-polityczny Rzeczypospolitej⁴⁵.

Opublikowała ponad 30 większych i mniejszych rozpraw, studiów, recenzji poświęconych Joachimowi Lelewelowi⁴⁶. Uwieńczeniem tej pracy było wydanie książkowej publikacji szkiców nakreślających postać wielkiego myśliciela, uczonego, polityka i historyka, powstałych w latach 1948-1961: *Joachim Lelewel – uczonego, polityk, człowiek*. W książce znajduje się również kalendarium działalności naukowej i politycznej Lelewela wraz z tytułami jego dzieł naukowych oraz bogaty materiał ikonograficzny⁴⁷.

Wiele materiałów gromadzonych przez H. Więckowską, również dotyczących J. Lelewela, nie ujrzało światła dziennego. Liczne „leweleliana”, jak nazwała swoje niepublikowane „znaleziska”, zalegają, w zasadzie nieuporządkowane, w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej⁶⁴ w Łodzi. Są wśród nich m.in. teczki opisane hasłowo i ponumerowane (maszynopisy), np.teczka nr 14 pt. *Rapport sur Lelewel* zawiera dokumenty od numeru 1 do 13, z opisami:

dokument nr 1: Bruksela 22 marca 1863 r. – doniesienie agenta o wyjeździe Lelewela do Antwerpii połączone z krótkim życiorysem, charakterem działalności politycznej i ocenę sytuacji materialnej Lelewela;

dokument nr 2: notatka francuska o Lelewelu, Worcellu i Wolfrumie jako nieznanym;

dokument nr 3: bez daty – doniesienie agenta o sytuacji materialnej i zachowaniu Lelewela w miejscu publicznym;

dokument nr 6-13: 18 luty 1840. Długi raport Bazylego Zatwarnickiego (14 s. rękopisu) pt. *Joachim Lelewel etude historique* zawiera oprócz charakteru Lelewela zarys stosunków politycznych w Polsce oraz próbę oceny historycznej powstania listopadowego i jego przywódców⁴⁸.

⁴⁵ M. Kuna, *Prof. dr Helena Więckowska. Wspomnienie o nauczycielu*, [w:] *Helena Więckowska 1897...*, s. 84-85.

⁴⁶ J. Andrzejewski, *Zasługi Heleny Więckowskiej*, s. 130.

⁴⁷ H. Więckowska, *Joachim Lelewel – uczonego*.

⁴⁸ Wierna treść z oryginału znajdującego się w posiadaniu Działu Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi.

Znajduje się tu również korespondencja w formie rękopisów i maszynopisów, której adresatką była m.in. wspomniana wcześniej I. Freimannowa. Tematem listów z prawnuczką Prota Lelewela była nie tylko wymiana cennych rodzinnych pamiątek i materiałów, które H. Więckowska mogła wykorzystać w swojej pracy naukowej, lecz także chęć pomocy w nawiązaniu kontaktów spadkobierców Lelewela z instytucjami zainteresowanymi odkupieniem rodzinnych pamiątek po wielkim Polaku. W liście do I. Freimannowej z dnia 27 stycznia 1967 r. pod numerem dziennika B-VI/2-10/67⁴⁹ czytamy:

27.I.1967

Pani Freimanowa (pismo odręczne)

Szanowna Pani!

Nie odpisałam na list Pani z 10.I.bm. bo chciałam wystąpić już z czymś konkretnym jeśli chodzi o zbiory Lelewelowskie.

W Warszawie rozmawiałam na ten temat z Dr Witoldem Stankiewiczem Dyrektorem Biblioteki Narodowej i z Dr Heleną Kozerską, Wicedyrektorem Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Obie instytucje jak najchętniej zakupią zbiory i gotowe są rozpocząć pertraktacje.

Wiele względów przemawia i za jedną i za drugą instytucją. Niech Pani sama zdecyduje i postara się porozumieć osobiście z osobami, które oczekują Pani wizyty /względnie pisma/. Bardzo bym się cieszyła, gdyby transakcja doszła do skutku. W Warszawie stworzyłyby się zawiązki ośrodka Lelewelowskiego.

Łączę serdeczne pozdrowienia i wyrazy poważania

Dyrektor Biblioteki
/Prof. dr Helena Więckowska/
(podpis nieczytelny)

Helena Więckowska należy do tego grona historyków polskich, którzy starali się oddać Joachimowi Lelewelowi należne mu miejsce wśród wybitnych Polaków. Widziała w nim wzór pod wieloma względami godny naśladowania, wzór obywatela - demokraty, uczonego - pedagoga, człowieka i Polaka, którym należy się szanować. Pojmowała go, nawiązując do handlowańskiej tradycji poszukiwania motywacji działania postaci dziejowych w ich własnych wizjach świata⁵⁰, ale jednocześnie widziała Lelewela, jako założyciela podwalin pod wyodrębniający się zawód

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ A. F. Grabski, *Helena Więckowska jako historyk*, [w:] *Helena Więckowska 1897.*, s. 28.

bibliotekarski. Uczonego, który zapoczątkował szereg studiów doprowadzających do usamodzielnienia się całej dyscypliny bibliologicznej w atmosferze, jak mawiał Lelewel, „ożywienia rzeczy bibliotecznych”, zmieniających rolę książki i funkcję społeczną bibliotek⁵¹.

The perspective of Helena Więckowska on Joachim Lelewel

Summary

Helena Więckowska's effort to discover and provide an insight into a great Polish scholar, Joachim Lelewel, cannot be overestimated. Helena Więckowska and Joachim Lelewel crossed their paths in 1927, when a young history graduate of University of Warsaw started to work in the recently established National Library of Poland. In the same year the collections of the Library of Rapperswil were repatriated to Warsaw. In this very place Helena Więckowska came across Joachim Lelewel's correspondence for the first time. Fascinated by his life and oeuvre, she committed herself to exploring his achievements and literary output. For this reason, Joachim Lelewel and the Great Emigration became the central theme of Helena Więckowska's research. She reiterated that Polish people had never appreciated the accomplishments of Lewel. Helena Więckowska proved to be a diligent and thorough researcher while exploring the facts about life and academic work of Joachim Lelewel. She published numerous articles on this topic, including multivolume work *"Listy emigracyjne Joachima Lelewela"* and book *"Joachim Lelewel: uczony, polityk, człowiek"*. Helena Więckowska belonged to the group of Polish historians who endeavored to give due credit to Joachim Lewel.

⁵¹ I. Treichel, *Pierwszy polski podręcznik*, s. 8.

Profesor Helena Więckowska (1897–1984) była z pewnością jedną z najbardziej znaczących postaci w polskim bibliotekarstwie, w okresie powojennym. Wniosła także istotny wkład w rozwój polskiej bibliologii i wydatnie przyczyniła się do ukształtowania systemu akademickiego kształcenia bibliotekarzy. Bibliografia Jej dorobku naukowego liczy 221 pozycji. Są w nim rozprawy, artykuły, recenzje, hasła w słownikach i encyklopediach. Jest to również dorobek zróżnicowany tematycznie, co potwierdza trafność określenia „bibliolog praktyk”, użytego wobec dokonań Profesor Więckowskiej przez Krzysztofa Migonia.

Ze wstępu Jadwigi Koniecznej

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

ISBN 978-83-7969-615-4

9 788379 696154